

Το πρωτείο της πολιτικής: Η σοσιαλδημοκρατία και η Ευρώπη του 20ού αιώνα της Σέρι Μπέρμαν (Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2014)

Το βιβλίο σχολιάζει ο **Κώστας Γούσης**, Νομικός, ΜΔΕ στην Πολιτική Θεωρία και Φιλοσοφία

Το έργο της Σέρι Μπέρμαν (Sheri Berman) *Το πρωτείο της πολιτικής* εκδίδεται το 2006 και επιχειρεί μια ανακατασκευή της ιστορίας της Σοσιαλδημοκρατίας στην Ευρώπη του 20ού αι. Η ίδια το περιγράφει ως έργο σύνθεσης και συγκριτικής πολιτικής επιστήμης (σ. 54). Οι χώρες τις οποίες εξετάζει είναι η Γερμανία, η Αυστρία, η Γαλλία, η Ιταλία και η Σουηδία και η σύγκριση γίνεται διαμέσου της μελέτης των πολιτικών κομμάτων που έπαιξαν κεντρικό ρόλο στη Β΄ Διεθνή. Αυτό που υπογραμμίζεται εμφατικά απ’ το πρώτο κεφάλαιο είναι ότι η Σοσιαλδημοκρατία δεν είναι ούτε ένας διευρυμένος φιλελευθερισμός ούτε ένας απονευρωμένος μαρξισμός που δείλιασε μπροστά στην επανάσταση. Αντίθετα, σύμφωνα με τη συγγραφέα, είναι μια εντελώς διακριτή ιδεολογία και ένα ολότελα αυτόνομο πολιτικό κίνημα, το πιο πετυχημένο του 20ού αι. (σ. 29).

Δημοκρατικός αναθεωρητισμός: Η κατασκευή μιας βολικής αφήγησης μέσω αυθαίρετων και αντιιστορικών σχημάτων

Στα πρώτα κεφάλαια του βιβλίου, αναλύοντας τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα μέχρι και το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ξετυλίγεται το επιχείρημα ότι το ρεύμα των δημοκρατών αναθεωρητών, με κύριο εκπρόσωπο τον Έντουαρντ Μπέρνσταϊν (Eduard Bernstein), αμφισβήτησε τον ιστορικό υλισμό και την ταξική πάλη, που παρουσιάζονται ως βασικοί πυλώνες του ορθόδοξου μαρξισμού, και υποστήριξε την πρωτοκαθεδρία της πολιτικής, τη διαταξική συνεργασία και τον κοινοτισμό. Με αυτές τις κεντρικές αναφορές η Σοσιαλδημοκρατία παρουσιάζεται να εκπροσωπεί ένα μη μαρξιστικό όραμα για το σοσιαλισμό. Η ταξική πάλη, βέβαια, απεικονίζεται γελοιογραφικά ως εργατοκεντρική στρατηγική που απαγορεύει συμμαχίες και οδηγεί τους μαρξιστές στην αδιαφορία για τα προβλήματα άλλων καταπιεσμένων στρωμάτων, και ο ιστορικός υλισμός ως «δόγμα» (σ. 41) που προάγει την πολιτική παθητικότητα, καθώς ο μαρξισμός, σύμφωνα με το βιβλίο, λίγα έχει να πει «για τον ρόλο των πολιτικών οργανώσεων, αφού κύρια κινητήρια δύναμη της ιστορίας θεωρούσε τις οικονομικές δυνάμεις μάλλον παρά τον πολιτικό ακτιβισμό» (σ. 43).

Πράγματι, υπήρξαν αναγνώσεις του μαρξισμού που έβλεπαν την έλευση του σοσιαλισμού ως αναπόφευκτη και ως εκ τούτου καλλιεργούσαν την πολιτική παθητικότητα. Αυτές οι τάσεις, κυρίαρχες στη Β΄ Διεθνή, συνδέονταν με φυσιογνωμίες όπως ο Καρλ Κάουτσκι (Karl Kautsky), με τον οποίο πράγματι ήλθε σε αντιπαράθεση ο Μπέρνσταϊν Στην εξιστόρησή της Μπέρμαν όμως προκύπτουν διάφορα μεθοδολογικά προβλήματα. Κατ’ αρχάς, προβάλλει τον πλήρη διαχωρισμό της Σοσιαλδημοκρατίας από τα μαρξιστικά ρεύματα στα τέλη του 19ου αιώνα. Ωστόσο, μέχρι και την προδοτική συμμετοχή στον Α΄ Παγκόσμιο, όλοι/ες, αυτοαποκαλούνταν σοσιαλδημοκράτες, και άνθρωποι σαν το Λένιν και τη Ρόζα Λούξεμπουργκ (Rosa Luxemburg) διεξήγαν αντιπαραθέσεις με τον Μπέρνσταϊν και τον Κάουτσκι στο εσωτερικό της Β΄ Διεθνούς στο όνομα της Σοσιαλδημοκρατίας. Διαμέσου αυτού του ιστορικού αναχρονισμού η Μπέρμαν επιχειρεί να οικειοποιηθεί το σύνολο της σοσιαλδημοκρατικής παράδοσης. Μάλιστα, ακόμη και μετά τη δημιουργία της Γ΄ Διεθνούς, στα εναπομείναντα τμήματα της σοσιαλδημοκρατικής παράδοσης, το να παρουσιάζονται ο Κάουτσκι κ.ά. ως ξένοι προς την ιστορία της Σοσιαλδημοκρατίας μπορεί να είναι βολικό σχήμα για την Μπέρμαν, αλλά δεν παύει να είναι αυθαίρετο και αντιιστορικό.

Ο κοινοτισμός ως απολογητική της αποικιοκρατικής θηριωδίας, του εθνικισμού και του ιμπεριαλιστικού Α΄ Παγκοσμίου

Σε όλα τα κεφάλαια προβάλλεται έντονα η υποτίμηση από τη μαρξιστική Αριστερά κατηγοριών όπως έθνος, πατρίδα και κοινοτισμός και εγκωμιάζεται η Σοσιαλδημοκρατία για τις σχετικές αναφορές της. Ας εξετάσουμε όμως πόση σχέση έχει αυτή η θεώρηση με την πραγματικότητα. Ο Λένιν ορίζει την πατρίδα ως το δοσμένο πολιτικό, πολιτιστικό και

κοινωνικό περιβάλλον και αναγνωρίζει τη σημασία της στην ταξική πάλη. Με αυτή την έννοια, στέκεται και απέναντι στους πολέμους αναλύοντας κάθε έναν ξεχωριστά στις συγκεκριμένες συνθήκες εκδήλωσής του και διαχωρίζοντας τους άδικους ιμπεριαλιστικούς πολέμους από τους δίκαιους, μεταξύ των οποίων είναι και ο αμυντικός πόλεμος για την υπεράσπιση της πατρίδας, με την έννοια της αποτίναξης του αλλοεθνικού ζυγού. Τέτοιες θέσεις συζητήθηκαν, μεταξύ άλλων, στην περίφημη Διάσκεψη του Τσίμερβαλντ, η οποία κατέληξε στο αντιπολεμικό μανιφέστο όσων αρνήθηκαν να συρθούν στο άρμα του εθνικισμού.

Σύμφωνα με τη Ρόζα Λούξεμπουργκ, μετά την ψήφιση υπέρ των πολεμικών πιστώσεων στις 4-8-1914: «Η γερμανική Σοσιαλδημοκρατία είναι ένα πτώμα που βρομάει». Στο έργο της Μπέρμαν όμως τα σοσιαλιστικά κόμματα εγκωμιάζονται για το ότι «ξεπέρασαν την καχυποψία που έτρεφαν για τα αστικά κόμματα και τους αστικούς θεσμούς, και κάθε ένα στήριξε το δικό του κράτος, το κράτος που μέχρι τότε είχε ως στόχο να καταστρέψει» (σ. 208). Η στάση τους αυτή, συνεχίζει η συγγραφέας, αποτέλεσε καίριο πλήγμα στον ιστορικό υλισμό και στην ταξική πάλη. Πράγματι αποτέλεσε, μόνο που για τη συγγραφέα αυτή ήταν μια θετική εξέλιξη! Την ίδια στιγμή αποσιωπά τη θέση των δημοκρατών αναθεωρητών για την αποικιοκρατία, όπως αποτυπώνεται σε πληθώρα παρεμβάσεων του Μπέρνσταϊν: «Ακόμη και σε σύγκρουση με τα δεινά της αποικιοκρατίας, τα πλεονεκτήματα που απολαμβάνουμε από τις αποικίες είναι πολύ περισσότερα»[1]. Εύλογα δικαιούμαστε να συμπεράνουμε ότι ο δημοκρατικός αναθεωρητισμός αποτέλεσε μια ευρωκεντρική απολογητική της αποικιοκρατικής θηριωδίας, του εθνικισμού και του ιμπεριαλισμού.

Η μαύρη βίβλος της Σοσιαλδημοκρατίας. Τι σημαίνει τελικά πρωτοκαθεδρία της πολιτικής;

Ξεπερνώντας γρήγορα τις αιτιάσεις της συγγραφέως ότι ο Μαρξ και ο Ένγκελς, υπό την καθοδήγηση των οποίων ιδρύθηκε η Διεθνής Ένωση Εργατών, υποτιμούσαν την πολιτική οργάνωση (!), ξεχωρίζουμε την απουσία μιας συστηματικής προσέγγισης της στάσης της Σοσιαλδημοκρατίας απέναντι στη Ρωσική Επανάσταση, που αποτέλεσε μια κορυφαία πολιτική πράξη κοινωνικοοικονομικού μετασχηματισμού. Είναι εντυπωσιακό το ότι στις μόλις 2-3 σελίδες του βιβλίου που αφιερώνονται στον Λένιν η Μπέρμαν ξεμπερδεύει στα γρήγορα με το λενινισμό παρουσιάζοντάς τον ως αναθεωρητισμό που αντικατέστησε τον ιστορικό υλισμό και την ταξική πάλη με την πρωτοκαθεδρία της πολιτικής και τις επαναστατικές πρωτοπορίες. Πέραν του ότι είναι παράδοξο να εμφανίζεται ο Λένιν ως αναθεωρητής, η Μπέρμαν υποτιμά συνειδητά τον μπολσεβικισμό ακόμη και στο δικό της σχήμα ανάλυσης, θεωρώντας ηγέτη του επαναστατικού αναθεωρητισμού όχι τον Λένιν, αλλά

τον Γάλλο Ζορζ Σορέλ (Georges *Sorel*), καθώς ο τελευταίος είναι πιο ταιριαστός στην αφήγησή της για τη συγχώνευση εθνικισμού και σοσιαλισμού.

Ποια είναι, τελικά, η ιδιαίτερη σημασιοδότηση του κατά Μπέρμαν πρωτείου της πολιτικής; Γιατί πίσω από την «κακοποίηση» του λενινισμού και της ταξικής πάλης βρίσκεται αφενός μια σημασιοδότηση της πολιτικής ως διαταξικής συνεργασίας (σ. 163) και αφετέρου η μονοπώληση της θεματικής της δημοκρατίας από τη Σοσιαλδημοκρατία. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι ο πλούσιος διάλογος και η αντιπαράθεση για τη δημοκρατία στη μαρξιστική παράδοση (πχ. Λένιν, Ρόζα, συμβουλιακοί κομμουνιστές κ.ά.) αποσιωπώνται πλήρως. Στη θεώρηση της συγγραφέως η εξίσωση «καπιταλισμός – δημοκρατία – κοινωνική σταθερότητα» παραμένει απαραβίαστη εφόσον βρεθεί στο τιμόνι η Σοσιαλδημοκρατία, εφόσον με μεταφυσική βεβαιότητα κάνει την παραδοχή ότι τα σχέδια ρύθμισης των αγορών που περιγράφει θα υλοποιούνταν στο Μεσοπόλεμο με διαταξική συνεργασία χωρίς ένταση της ταξικής σύγκρουσης. Γι’ αυτό κάνει κριτική που τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα δεν υιοθέτησαν σχέδια (όπως π.χ. του Βέλγου Ντε Μαν [De Man]) μιας πρωτοκεϊνσιανής στρατηγικής (σ. 239), χωρίς να εξετάζει τις πολιτικές παραμέτρους υλοποίησής τους.

Για λόγους οικονομίας χώρου δεν θα επεκταθούμε εδώ στην κριτική της ίδιας της κεϊνσιανής στρατηγικής, που άλλωστε στο έργο παρουσιάζεται μόνον ως αφηρημένη διατύπωση. Αυτό που πρέπει να γίνει σαφές είναι ότι, πίσω από την αυταπάτη για τη συμφιλίωση καπιταλισμού και δημοκρατίας, δεν παίρνει θέση για όλη την αυταρχική εκτροπή που άνοιξε το δρόμο στο φασισμό με πολύτιμη συνεισφορά των σοσιαλδημοκρατικών κυβερνήσεων. Γι’ αυτό η άβυσσος που χωρίζει την πραγμάτευση της Μπέρμαν για την πάση θυσία συμμετοχή στις αστικές κυβερνήσεις από το διάλογο της Γ΄ Διεθνούς για τις εργατικές κυβερνήσεις ως πιθανό δρόμο επιτάχυνσης του επαναστατικού κοινωνικού μετασχηματισμού δεν είναι απλώς θεωρητικοπολιτική, αλλά είχε άμεσες πρακτικές συνέπειες, που έχουν αφήσει ανεξίτηλο αποτύπωμα στην ιστορία της ταξικής πάλης. Η καταστολή της Εξέγερσης των Σπαρτακιστών από τη σοσιαλδημοκρατική κυβέρνηση των Έμπερτ (Ebert) – Σάιντεμαν (Scheidemann), η ιστορική ευθύνη για τη δολοφονία της Ρόζας Λούξεμπουργκ και του Καρλ Λίμπχνεντ (Karl Liebknecht), η αιματηρή καταστολή εργατικών συγκεντρώσεων από την αναδιοργανωμένη από τους σοσιαλδημοκράτες αστυνομία στη Δημοκρατία της Βαϊμάρης είναι ορισμένα μόνο από τα αντεργατικά, αντιλαϊκά και αντικομμουνιστικά στιγμιότυπα που συγκροτούν τη μαύρη βίβλο της Σοσιαλδημοκρατίας του Μεσοπολέμου, για την οποία ούτε λόγος στο βιβλίο.

Από τη συγκριτική πολιτική στην επανανομιμοποίηση της χιτλερικής εμπειρίας

Και αν ως τώρα η επιλεκτική εξιστόρηση, οι ιστορικοί αναχρονισμοί και οι σκιαμαχίες οδηγούσαν σε μια κατασκευή της ιστορίας της Σοσιαλδημοκρατίας κατά το δοκούν, η σύγκριση της Σοσιαλδημοκρατίας με το φασισμό και τον εθνικοσοσιαλισμό εντάσσει άμεσα την Μπέρμαν στο ρεύμα του «ιστορικού αναθεωρητισμού». Σύμφωνα με τον Σέρτζιο Μπολόνια (*Sergio Bologna*): «Οι πρωταγωνιστές του δεν είναι δηλωμένοι νεοναζιστές ιδεολόγοι, αλλά ιστορικοί με αναφορές στη φιλελεύθερη και δημοκρατική, ακόμη και στη σοσιαλιστική παράδοση, οι οποίοι δηλώνουν ανοικτά την αποστροφή τους τόσο απέναντι στο δεξιό εξτρεμισμό όσο και απέναντι στις διάφορες μορφές ολοκληρωτικής διακυβέρνησης. Αυτοί οι μελετητές, αξιοσέβαστες μορφές του δυτικού ακαδημαϊκού κόσμου, αποδομούν το σύστημα κανόνων που μέχρι πρότινος διαπερνούσε την ιστορική μνήμη του Εθνικοσοσιαλισμού».

Σύμφωνα με την Μπέρμαν, η Σοσιαλδημοκρατία, ο φασισμός και ο εθνικοσοσιαλισμός προώθησαν εντυπωσιακά παραπλήσιες λύσεις για τα προβλήματα της νεωτερικότητας και του καπιταλισμού (σ. 420). Και τα τρία αυτά ρεύματα, συνεχίζει, υποστήριζαν έναν «τρίτο δρόμο» ανάμεσα στο φιλελευθερισμό της ελεύθερης αγοράς και στον σοβιετικό κομμουνισμό και πάλευαν σκληρά για να εξασφαλίσουν διαταξική υποστήριξη. Με κοινή πίστη στην πρωτοκαθεδρία της πολιτικής και στον κοινοτισμό, οι ομοιότητες συνεχίστηκαν και όταν ανέβηκαν στην εξουσία με πολιτικές που βοηθούσαν ώστε να τεθεί ο καπιταλισμός υπό έλεγχο (σ. 430). Η κρίσιμη διαφορά τους είναι πως μόνο η Σοσιαλδημοκρατία προώθησε ένα σχέδιο απόλυτα συνυφασμένο με τη δημοκρατία (σ. 420). Ακόμη και στο ζήτημα της δημοκρατίας όμως η Μπέρμαν υποστηρίζει ότι οι φασίστες έπαιξαν έμμεσα ρόλο «όχι μόνο προσφέροντας το πρώτο παράδειγμα σύγχρονου “κόμματος του λαού” σε χώρες όπως η Ιταλία και η Γερμανία, αλλά και συντρίβοντας κοινωνικές δομές και θεσμούς που έως τότε εμπόδιζαν την ανάπτυξη μιας σταθερής δημοκρατίας» (σ. 431)!

Το συμπέρασμα της Μπέρμαν ότι οι φασίστες και οι εθνικοσοσιαλιστές είναι μαζί με τους σοσιαλδημοκράτες συνδιαμορφωτές της μεταπολεμικής Ευρώπης ίσως θυμίζει το επιχείρημα της συνέχειας με το οποίο μια ορισμένη αριστερή ιστοριογραφία έκανε κριτική στη μεταπολεμική καπιταλιστική τάξη πραγμάτων για να δείξει ότι η Ευρώπη δεν είχε απαλλαγεί από τα αίτια που γέννησαν το φασισμό. Στην πραγματικότητα, η Μπέρμαν κάνει το ακριβώς αντίθετο, καθώς αναγνωρίζει τις θετικές πλευρές αυτής της συνέχειας που οφείλουν να αναγνωριστούν στους ναζί. Αυτή η θέση είναι το απαύγασμα του ιστορικού αναθεωρητισμού και οδηγεί στην επικίνδυνη επανανομιμοποίηση της χιτλερικής εμπειρίας.

Έχει η Σοσιαλδημοκρατία κάτι καινούργιο τάχα να μας φέρει;

Όλη η ανάλυση του βιβλίου για την επιτυχία της Σοσιαλδημοκρατίας βασίζεται στο ρόλο της στην ευημερία και στη γαλήνη της μεταπολεμικής Ευρώπης. Ωστόσο το έργο στερείται κάθε ερμηνείας αυτής της επιτυχίας, καθώς υποτιμώνται παράγοντες όπως ο πολιτικός συσχετισμός που διαμόρφωσε η αντιφασιστική νίκη, το φόβητρο της ΕΣΣΔ, οι οικονομικές μεταπολεμικές συνθήκες, το Σχέδιο Μάρσαλ, η νέα κούρσα επενδύσεων στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου κ.ά. Αντιστοίχως, δεν υπάρχει καμία ερμηνεία του τέλους αυτής της φάσης σε όλες τις χώρες, ακόμη και στη Σουηδία, που προβάλλεται ως εξαίρεση. Ούτως ή άλλως, η Μπέρμαν στερείται οποιασδήποτε ανάλυσης για την καπιταλιστική κρίση. Και πώς να έχει όταν η εκτίμηση του Μπέρνσταϊν ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα ήταν ότι ο καπιταλισμός θα αποφεύγει πλέον τις κρίσεις…

Ο νεοφιλελευθερισμός αντιμετωπίζεται αποκλειστικά ως πολιτική επιλογή και η μετάλλαξη της Σοσιαλδημοκρατίας αποδίδεται σε ψυχολογικά αίτια, επικεντρώνοντας στην απουσία ενθουσιασμού και πολιτικού πάθους στα νεότερα στελέχη των σοσιαλδημοκρατών, που είναι τεχνοκράτες χωρίς όραμα (σ. 393). Εκτός από το οικονομικό υπόβαθρο, υποτιμώνται και οι πολιτικές εκπροσωπήσεις και το γεγονός ότι, σε αντίθεση με το Μεσοπόλεμο, τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα έπαψαν να εκπροσωπούν μαζικά συνδικάτα και συγκροτούν πλέον εκλογικές εκπροσωπήσεις με πελατειακούς όρους. Παρ’ όλα αυτά, αισιόδοξη για το μέλλον της Σοσιαλδημοκρατίας, η συγγραφέας ασκεί κριτική στον «ήπιο νεοφιλελευθερισμό» του «τρίτου δρόμου» (σ. 442) και τονίζει δύο κατευθύνσεις για μια νέα σοσιαλδημοκρατική στρατηγική. Πρώτον, τη στροφή στη διεθνή αρένα και τη μετατροπή θεσμών (sic) όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, η Παγκόσμια Τράπεζα και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου σε «εργαλεία υλοποίησης σοσιαλδημοκρατικών στόχων» διά του εκδημοκρατισμού τους (σ. 449). Δεύτερον, την αντίσταση στην πολυπολιτισμικότητα της Νέας Αριστεράς (σ. 443) για την επαναπροώθηση του κοινοτισμού. Αναγνωρίζοντας ότι κινδυνεύει να καταλήξει στην ξενοφοβία, προκρίνει την κοινωνική αλληλεγγύη όχι με βάση την κοινή εθνοτική καταγωγή ή το κοινό θρήσκευμα, αλλά με βάση κοινές αξίες και ευθύνες (σ. 451). Προφανώς, λόγω της δογματικής αποστροφής για την ταξική πάλη δεν υπολογίζει καν τη δυνατότητα ενός νέου ιστορικού μπλοκ των κυριαρχούμενων υποτελών τάξεων ανεξαρτήτως θρησκείας, καταγωγής, φύλου ή φυλής.

Στον πρόλογο στην ελληνική έκδοση το Φεβρουάριο του 2014, όπως και σε δηλώσεις μετά την πρώτη εκλογική νίκη του ΣΥΡΙΖΑ, η Μπέρμαν επισήμανε εμφατικά ότι πρέπει πλέον να περάσει από την αντιλιτότητα και τις αντικαπιταλιστικές κοινοτοπίες σε ένα πρόγραμμα που θα προσφέρει γρήγορα θετικές αλλαγές.[2] Ένα τέτοιο πρόγραμμα προοδευτικής διαχείρισης του καπιταλισμού περιλαμβάνει προσαρμογή στις αλλαγές στην αγορά εργασίας, νέα επιχειρηματικότητα, επενδύσεις, μάχη ενάντια στο πελατειακό κράτος, ανάπτυξη και

ισότητα (σ. 14).

Έχοντας πλέον και την εμπειρία της διακυβέρνησης ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ, στον αντίποδα παλιών και νέων αυταπατών, οφείλουμε να υπερασπιστούμε τη θέση ότι ο καπιταλισμός είναι ασύμβατος με τη δημοκρατία και την κοινωνική σταθερότητα, και η εναλλακτική έρχεται αναγκαστικά σε καθοριστική σύγκρουση με το σύστημα που γεννάει φτώχεια, εκμετάλλευση, πολέμους και φασισμό. Ταυτόχρονα, οφείλουμε να στοχαστούμε ποια κενά και ποιες αστοχίες του μαρξισμού και των διάφορων μαρξιστικών ρευμάτων εκμεταλλεύεται ο ιστορικός αναθεωρητισμός για να φαίνονται πειστικά τα επιχειρήματά του. Χωρίς να μπορούμε να επεκταθούμε εδώ, υπαινικτικά αναφέρουμε την κυριαρχία του οικονομισμού, την υποτίμηση της καθοριστικής σημασίας του πολιτικού και την αποσύνδεση της προβληματικής της δημοκρατίας από την κομμουνιστική τακτική και στρατηγική. Γιατί το θέμα για το μαρξισμό της εποχής μας δεν είναι τόσο η αποδόμηση των αντίπαλων ρευμάτων όσο η αναμέτρηση και η υπέρβαση των δικών του αδυναμιών.

[1] Παρατίθεται στο Losurdo (2014)

[2] «Podemos? Eurosceptics? What’s next for them after Syriza’s victory», στο https://matisak.wordpress.com/2015/01/26/podemos-eurosceptics-whats-next-for-them-after-syrizas-victory/

Βιβλιογραφία

Λένιν, Β.Ι. (1987), *Άπαντα*, τόμ. 17, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή

Λένιν, Β.Ι. (1988), *Άπαντα*, τόμ. 26, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή

Losurdo, D. (2014), *Η πάλη των τάξεων*, Αθήνα, Α/συνέχεια

Μπολόνια, Σ. (2015) *Ναζισμός και εργατική τάξη*, Αθήνα, Antifa scripta

πηγή: ΤΕΤΡΑΔΙΑ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ για την Κομμουνιστική Απελευθέρωση, τεύχος 2